

ב. הומו פאבר — האדם כטכנאי

מאכס פריש קורא לספרו "הומו פאבר"⁸ לא רומן, כי אם "דו"ח". הגדרה זו מטעה במקצת, כשם שוואלטר פאבר, רושם הדו"ח, מנסה להוליך שולל את עצמו ואת הקוראים. אין זה דו"ח יבש, כשם שסיפור חייו של וואלטר פאבר לא עוצב ע"י אותם כוחות הרציון, בהם, ואך בהם, פאבר מתיימר להאמין. וואלטר פאבר הוא איש המציאות, ההווה, המדע השימושי. הוא מהנדס, ומקפיד להגדיר עצמו כטכנאי. פאבר עובד בשירות אונסקו, ועבודתו היא עזרה טכנית לעמים נחשלים. הוא יודע הרבה על מכוונות, ועל גשרים, על חשמל. כשהוא מתור אחרי הנערה זאבת, הוא משתמש בדיעותיו אלה כדי לעשות רושם עליה — אין לו נכס רוחני בנוסף על כך. בלובר לא ביקר מימיו, למרות שהיה פעמים אין ספור

בפריז לרגלי עבודתו. בטיול דרך איטליה הוא מתפעל מכל הדברים החדשים, מכל היצירות של היום: "סלילת כבישים, בניין-גשרים, הפיאט התהש, בית-הנתיבות החדש ברומא, רכבת הטורפידו החדשה, מכונת הכתיבה החדשה אוליבטי — במוזיאונים אין לי מה לעשות". והרי דווקא זאת, הצעירה מפאבר בשלושים שנה, יש לה מה לעשות במוזיאונים, שרידי העבר. לה יש לב פתוח ליצירות אמנות, ישנות כחדשות, והיא מכריחה את פאבר להתבונן יחד עמה בעתיקות היסטוריות. האמנות מעצבנת את וואלטר פאבר, כמו האמנים "החוש-בים עצמם ליצורים בעלים, רק משום שאינם יודעים, מהו החשמל". לעומת זאת, "מקצועות של הטכנאי היודע להתמודד עם העובדות, הוא מכל מקום מקצוע גברי, אם לא המקצוע הגברי היחיד"; "פסלים וכדומה אינם (בשבילי) אלא שלב מוקדם יותר של הרובוט. הקדמונים ניסו לאפס את המוות על ידי שעיצבו את גוף האדם — ואנחנו על-ידי שמוצאים תחליף לגוף האדם. טכניקה במקום מיסטיקה!"

ללא הרף חוזר פאבר על דיעותיו אלה, מנסה לשכנע את עצמו ואת האחרים; ובבטחה, ללא רחם, הוא בלכד ברשת הגורל הטמיר, ואמונותיו והשקפותיו מופרכות, מתפוררות, אינן עומדות לו כנגד המהות הבלתי-נתפסת, כנגד הבלתי ידוע, שאין להסבירו במילים. וואלטר פאבר האמין כל ימיו בהגיון הקר, בתכנון, ביעילות ובדייק. והוא חי את חייו בצורה הנוחה לו; לרגלי עבודתו הוא עובר את מחצית העולם; והמטוסים המודרניים מביאים אותו במהירות וביעילות לכל יעד; והוא אינו קשור בקשר אמוציונאלי כלשהו לאנשים ולנופים המתחלפים. פאבר רואה עצמו כאיש המציאות, העומד בשתי רגליו על הקרקע — האם אין בראיה זו טעות הרת אסון? הספר פותח בנסיעה במטוס, ממשיך בנסיעה באניה וכך הלאה — האם אדם, הטס ממקום למקום, מבלי להשתקע במקום מסוים, ומבלי להתקשר לאישה ולמשפחה, — הוא באמת אדם העומד בשתי רגליו על הקרקע? כאשר פאבר חוזר לניו-יורק מנסיעתו לאירופה, והוא אדם שבור ורצוף, שנפגע זה עתה מהאסון הגדול ביותר בחייו, אדם הנמצא גם על סף ההתמוטטות הגופנית עקב המחלה המכרסמת את קרביו — הוא אינו מוצא את המפתח לדירתו. אהבתו, שהיתה מתגוררת עמו לפרקים באותה דירה, לא השאירה כל הודעה או מפתח. פאבר מסתובב שעות על גבי שעות ברחובות, בבארים, עד שהוא נוטה ללון בבית מלון. האם באמת אינו זוכר, שלפני נסיעתו הבהיר לאהותו, אייווי, שאינו מתכוון להתחתן, שאינו זקוק לדירה ולא למכונת, וביקש ממנה לסדר את עניניו בהתאם לכך? וואלט פאבר מחפש את המפתח לדירה, שכלל לא רצה בה, ומוצא לפניו דלתות נעולות.

אולם ענין המפתח הוא נושא צדדי בלבד; הבאנו אותו רק בשל ערכו הסמלי. עיקרו של הסיפור רציני ומסובך לאין ערוך. מבחינה מסוימת, הרי זה סיפורו של אדם, שהאמין כי ביכולתו לכוון את חייו כרצונו ("טכניקה במקום

מיסטיקה"), ולפתע הוא מסתבך בתוך עברו שלו, עד לבלי מוצא. הספר מתחיל בתקלה טכנית. האווירון ממריא באיחור של שלוש שעות. מכאן ואילך הולך וגובר הבלתי צפוי על הצפוי. גחיתת אונס במדבר, הכרות עם אחיו של חבר געורים, ושגשא לאישה את חנה, האישה היחידה שפאבר אהב באמת, חיפוש בג'ונגל הדרום אמריקאי אחר חבר הנעורים, המתגלה לעיני מחפשו כשהוא מת, תלוי בתוך צריפו. האם באמת גבר על כאבו הרצון לראות את ידיד געוריו, את יואכים, או שמא חיפש מבלי להודות בכך, את עקבותיה של חנה? פאבר, הרושם את ה"דו"ח" בגוף ראשון, מתכוון להיות גלוי לב. מידי פעם הוא מתעכב, מסביר, מתנצל. אולם מבין השיטין מבצבצת אמת אחרת, שאינה מזדהה עם המסופר. ולעיתים קורה, לפתע, שהמהנדס כותב הערה, המפריכה את כל מה שנאמר לפני כן.

אולי המחשבה על חנה היא המביאה את פאבר לידי החלטה פתאומית, להפליג מניו-יורק באניה לצרפת, במקום לטוס, כרגיל, באווירון. כי אם הוא בוחר בנסיעה באניה, עליו לבלות שבוע אחד פחות בחברתה של אייווי, שהיתה עליו למשא. ובאניה פוגש המהנדס פאבר, "הומו פאבר", כפי שחנה היתה קוראת לו — את זאבת. למעשה הוא שם מלכתחילה לב לזאבת, משום שהיא מזכירה לו במרופרף את חנה, ומשום שבזמן האחרון, עקב הפגישה המפתיעה עם אחיו של יואכים, הרבה להתרהר באהבתו היחידה. הוא נמשך לזאבת בגלל הדימיון לחנה — אולם כשהוא מגיע לאהוב את זאבת למען עצמה, הוא דוחק את המחשבה על חנה לקרן זוית אי שם בזיכרון. "תמיד התייחסתי בספקנות, כשהמדובר היה בדימיון בין בני-אדם, אני בעל-ניסיון... מדוע עלי לחשוף, שנערה פלוגנית בשם אליזאבת פיפר היא בתה של חנה? אילו היתה עולה בי אז, על האניה, ולוא רק צל-צלול של חשד, שיכול להיות קיים איזה קשר ביןהצעיירה ובין חנה, הייתי בלי ספק שואל מייד: מי היא אימך? ... הרי אין אני בעל נטיות חולניות, הייתי נודג בבתי כפי שנוהגים בבתי, אינני פרוורסי! הכל היה כך טבעי!" אכן, הכל היה כל כך טבעי... שחררת בלתי צפויה של מקרים דוחפת את פאבר, הטוען "טכניקה במקום מיסטיקה!" למרכזה של טרגדיה יוונית. האם כל זה באמת היה מקרה? יואכים המת, המחשבה על חנה, הפגישה עם זאבת? מכל מקום, אם פאבר לא היה "הומו פאבר", איש הטכניקה והיעילות, הרי היה חי את חייו, משך עשרים השנים האחרונות, לצידה של חנה, והיה מכיר את זאבת כבתו. אמנם הוא הציע בשעתו לחנה נישואין, והיא סרבה. אך שוב — סרובה נבע מהתנהגותו, האחריות רובצת עליו. לפני עשרים שנה פנה פאבר עורף לחיי הרגש, על מנת להקדיש את כל חייו ומרצו לקריירה טכנית-מדעית. ועתה, אחר עשרים שנה, עליו לשלם את החשבון.

פאבר, המספר לנו על תחילת הכרותו עם זאבת, מצטדק, ואומר, שלא היה יכול להעלות כלל על דעתו, שזאבת היא בתה של חנה. אם היה הדבר נודע לו

מיד, היה נוהג אחרת, להבריו. אבל — לאחר שזאבת כבר הפכה לאהובתו, מתברר לו שחנה היא אם אהובתו הצעירה. וכיצד הוא נוהג, למשמע חדשה מרעישתה זו? וכי כיצד ינהג מי שכל מעייניו משוקעים במספרים מדוייקים? וואלטר פאבר עורך חשבון. לא את חשבון הנפש; חלילה; חשבון אריתמטי פשוט. "החשבון היה נכון. הרי ערכתי לפני את התאריכים כך, שהחשבון מוכרח היה להסתכם כרצוני". המהנדס שואל את עצמו, שואל אותנו — "היכן כאן אשמתי?" אך כשהנה שואלת אותו, בדרך לבית-החולים, שם שוכבת זאבת הגוססת — "האם אתה יודע, שהיא בתך?" עונה הוא לעצמו "ידעתי זאת". ההכרה בצנצה בו לאט לאט. הרבה זמן לפני שהודה בכך, ידע פאבר, שזאבת היא בתו. לא בהכרה ברורה, כמובן. וואלטר פאבר אינו בלתי-מוסרי. אבל כבר למן ההתחלה משתזרים פה ושם רמזים לגבי מערכת היחסים האמיתית. פאבר מחפש בזאבת, מבלי לתת לעצמו דין וחשבון מדוייק על כך, את נעוריו שחלפו, את ההתלהבות הבלתי אמצעית מערכי החיים הרגשיים, את אהבתו האבודה — את חנה; בקיצור, את העבר. הרי דווקא עבר זה עתיד להכריעו תחת נטל האחריות. גם הייה של חנה אינם אלא רסיסים ושהתנפצו. "במה אני עוברת? — הרי אתה רואה, עבודת חרסים. אני מאחה את ושבתי העבר —". חנה מבינה מה וואלטר חיפש בקשריו עם זאבת, עוד בטרם הוא עצמו מבין זאת. היא אומרת "אין אנו יכולים לעכב את החיים, גם אתה, וואלטר אינך יכול". ופאבר מוסיף, לעצמו, "לא תמיד הבינותי את חנה". ועוד אומרת חנה, עוד הרבה לפני שהיא אומרת למהנדס בפירוש מהי זאבת, "אין אנו יכולים להינשא שנית לילדינו". ושוב מעמיד פאבר פנים (אף בפני עצמו) שאינו מבין.

ואי ההבנה העמוקה ביותר טמונה בעובדה, שאחר ככלות הכל הוצה פאבר באמת בחנה, יותר מאשר בזאבת — למרות שתחילה הוא סבור אחרת. האסון הגדול היורד על פאבר, על חנה, על זאבת, האסון המקבל ממדים מיסטיים, כמו טרגדיה עתיקה, נגרם בשל התכחשותו של פאבר לנפשו ולאמונתו. "היכן כאן אשמתי?" הוא שואל; אבל הוא אשם, אשם בפני חנה, אשם בפני זאבת, גרוע מכל — אשם בפני עצמו. הנחש המכיש את זאבת הוא נחש החטא הקדמון. והאירוניה של הגורל: זאבת אינה מתה מנכישת הנחש. היא מתה כתוצאה מן הנפילה, ושנפלה בכורחה לפתע פתאום מפאבר — אולי ארס הנהיג הוא שנטע בה את ההכרה האיומה מי הוא מאהבה?

כבר בתחילת שרשרת הארועים הבלתי-צפויים והצפויים כל כך, המהווים את עלילת הספר, מרגיש פאבר את סימני המחלה, העתידה לכלות את גופו. סרטן — הוא יודע זאת, אך מתעלם מן העובדה. בסוף הספר הוא מחכה לבוא הרופאים המנתחים, והוא גם יודע היטב, כי כל פלאי הטכניקה, המדע והרפואה, לא יוכלו להושיע לו. לא רק חשבוננו על מועד הולדתה של זאבת היה מוטעה — חשבון חייו היה מוטעה מעיקרו. בשעה מוקדמת לפנות בוקר ביום הניתוח, עוד

רושם המהנדס את השימותיו: "כל המסמכים שברשותי, כגון דינים וחשבונות, מכתבים, פנקסי-רישום, יש להשמיד, הכל מוטעה". לא זאת היתה הדרך הנכונה לבחור בה. ערכי החיים הראשוניים, היחס הישיר, הבלתי אמצעי אל ההווה, הוא העיקר בחיים. אין הרובוט יכול לבוא במקום הפסל, ואין הטכניקה מסוגלת להשתלט על היסוד המיסטי שבחיים. יש אמנם כמה סעיפים, בהם מזדהה מאכס פריש עם וואלטר פאבר. אותם אמנים, "החושבים עצמם ליצורים געלים, רק משום שאינם יודעים, מהו החשמל" אינם מקובלים על המחבר, כשם שאינם מקובלים על המהנדס.

חנה, המבינה הרבה דברים שעל פאבר להגיע לסף המוות כדי להבינם, בוודאי יודעת מהו חשמל. אלא שהיא גם יודעת, מלכתחילה, שהיהירות המדעית פסולה היא. המדע בא להרחיב את אופקינו, אך הוא אינו יכול לבוא במקום ערכים שהיו מקודשים עד כה. ביטחון יתר בכוחו של האדם המודרני להתגבר על סכנת החיים, הוא התגרות בגורל, בכוחות אפלים שאין לנו שליטה עליהם. מאכס פריש הוא מורילסטן — כבר רבים עמדו על כך. בעית האשמה בכללותה מעסיקה אותו הרבה. כמה מחזות משלו מנסים לעסוק באשמה הכבדה של האנושות בימי מלחמת העולם השנייה. הרומן שקדם ל"הומו פאבר", "שטילר", עוסק בבעית זהותו של האדם. ב"שטילר", כמו ברומן בו דנו כאן, צצה בעית אחריות האדם לעברו. "הומו פאבר" מנסה להתמודד עם המציאות המודרנית ולהתריע על סכנותיה. הגם שלא כל טכנאי מודרני הוא "הומו פאבר", הרי הצליח פריש להאיר באור חד כמה ממגרעותיה של הציביליזציה המודרנית.

אפריל, 1963

הערות:

1. "Andorra", Max Frisch, 1962.
2. "Nun singer sie wieder", Max Frisch, 1946.
3. "Homo Faber", Max Frisch, 1957.